

USTRÓJ DEMOKRACJI SZLACHECKIEJ W XVI w.

1. Wykształcenie się demokracji szlacheckiej

Demokracja szlachecka była formą monarchii stanowej, której cechą charakterystyczną było to, że obok króla w sprawowaniu władzy państwowej uczestniczył stan szlachecki. Było to możliwe dzięki przejściu przez szlachtę dominującej pozycji wśród stanów w Polsce. Pozycja króla uległa ograniczeniu skutkiem nadawania przez królów polskich licznych przywilejów stanowi szlacheckiemu. Do najważniejszych zaliczamy: przywilej koszycki (1374), przywilej warcki (1422), przywilej jedlnieński – krakowski (1430 – 1433), przywilej cerkwicko – nieszawski (1454), przywilej II piotrkowski (1496).

Ukoronowaniem tych przywilejów była **konstytucja *Nihil novi*** (1505) – „nic nowego o nas bez nas” – szlachta uzyskała gwarancję zachowania dotychczasowych przywilejów, król bez zgody szlachty nie mógł wprowadzać nowych praw. Pełnię praw politycznych uzyskali tylko przedstawiciele szlachty – każdy szlachcic był sobie równy. W rzeczywistości stan szlachecki był bardzo zróżnicowany; dzielił się na bardzo bogatą **magnaterię**, względnie zamożną **szlachtę średnią**, ubogą szlachtę zagrodową i **szlachtę gołątę**, która w ogóle nie posiadała ziemi.

2. Charakterystyka ustroju demokracji szlacheckiej

Demokracja szlachecka charakteryzowała się wzrostem aktywności średniej szlachty, która pragnęła zwiększyć swój udział w sprawowaniu władzy kosztem magnaterii. Magnaci zdominowali najważniejsze urzędy w państwie (świeckie i kościelne), zasiadali w radzie królewskiej, późniejszym senacie.

a) sejmiki ziemskie

Wzrost znaczenia średniej szlachty miał wpływ na wykształcenie się instytucji sejmiku ziemskiego, który miał coraz więcej uprawnień. **Sejmik ziemski** to zjazd szlachty w danej ziemi (**ziemia** - podstawowa jednostka administracyjna państwa polskiego). W ciągu XV i w pierwszej połowie XVI wieku sejmiki otrzymywały coraz więcej uprawnień, stały się najważniejszymi instytucjami władzy lokalnej. Już Kazimierz Jagiellończyk w 1454 r. w przywilejach cerkwicko – nieszawskich nadał sejmikom prawo decydowania o podatkach i zwoływaniu pospolitego ruszenia. Zobowiązywał się również, że nie będzie stanowił nowych praw bez ich zgody.

Na sejmikach ziemskich:

- wybierano posłów na sejm walny
- wysłuchiowano relacji posłów z obrad sejmiku i zapoznawano się z podjętymi na sejmie uchwałami (konstytucją)
- decydowano o polityce gospodarczej danej ziemi i lokalnych podatkach
- sejmiki przejmowały władzę w okresie bezkrólewia i stały na straży bezpieczeństwa wewn.
- wybierano deputatów do Trybunału Koronnego

Królowie odwoływali się do sejmików szlacheckich by nie uzależnić się od rady królewskiej, w której zasiadali najważniejsi urzędnicy (głównie magnaci). Wykształciła się więc instytucja sejmiku prowincjonalnego (zjazd szlachty z danej prowincji), a później zjazdu walnego szlachty czyli sejmiku.

b) sejm walny

Wykształcił się ze zjazdu walnego szlachty. Pod koniec XV wieku szlachta coraz częściej wysyłała swoich reprezentantów na zjazd walny. Zasiadali oni w osobnej izbie. W ten sposób oprócz rady królewskiej król mógł zasięgnąć rady również reprezentantów szlachty. W ten sposób wykształcił się dwuizbowy sejm walny. **Pierwszy sejm dwuizbowy w został zwołany przez Jana Olbrachta w 1493 r.**

Organizacja sejmiku walnego - istniały trzy stany sejmujące: król, senat i izba poselska .

➤ **król**

- informował sejmiki ziemskie o aktualnym stanie państwa i sprawach, które zamierzał poruszyć na sejmie. Informacje te były zawarte w **instrukcjach królewskich**, rozsyłanych na sejmiki ziemskie przed każdym sejmem. Informacja ta zawierała również termin i miejsce obrad sejmiku.

- podczas obrad sejmku zasiadał w senacie
 - w jego imieniu były wydawane konstytucje
 - wprowadzał w życie decyzje podjęte na sejmie
- **senat**
- wykształcił się z rady królewskiej
 - w jego skład wchodził najważniejsi urzędnicy państwowi, tak świeccy jak i duchowni. Skład senatu był stały – po unii lubelskiej gdy w jego skład wcielono urzędników litewskich – liczył 140 senatorów. Senatorowie pełnili swe funkcje dożywotnio.
- **izba poselska**
- w izbie zasiadali posłowie ziemscy wybrani przez sejmiki ziemskie
 - po unii lubelskiej posłów było 170, w tym 48 z Litwy
 - posłów obowiązywała przysięga na instrukcje poselskie. Oznaczało to, że musieli dokładnie się do nich stosować i nie wolno im było głosować zgodnie z własnym sumieniem
 - izbie poselskiej przewodził marszałek wybierany spośród posłów
 - posłowie obradowali w komisjach, które przygotowywały projekty uchwał

Decyzje na sejmie zapadały jednomyślnie – zarówno król jak senat i izba poselska musieli dojść do konsensusu. Było to zgodne z zasadą **liberum veto** – „wolne, nie pozwalam”, która miała strzec złotej wolności szlacheckiej. Liberum veto miało być uznaniem wartości głosu poselskiego i jego wolności. Dopiero w drugiej połowie XVII wieku zaczęto nadużywać liberum veto. Gdy choć jeden poseł nie zgadzał się na uchwalenie choć uchwały – sejm był zrywany, rozchodził się bez uchwalenia konstytucji.

Kompetencje sejmku:

- nakładanie podatków
- zwoływanie pospolitego ruszenia
- przyjmowanie poselstw dyplomatycznych
- udzielanie prawa łaski i amnestii
- zawieranie traktatów pokojowych i sojuszniczych
- kontrola króla dzięki senatorom – rezydentom (w epoce królów elekcyjnych)

Początkowo sejmy były zwoływane nieregularnie. Dopiero w 1573 r. ustalono, że sejm walny będzie zwoływany co 2 lata na okres 6 tygodni. W razie wybuchu wojny itp. król mógł zwołać sejm nadzwyczajny, który obradował 2 tygodnie. Po śmierci ostatniego króla z dynastii Jagiellonów (Zygmunta Augusta) wykształciły się nowe typy sejmów: konwokacyjny, na którym określano czas i miejsce wyboru nowego króla, elekcyjny podczas którego wysłuchiowano poselstw kandydatów pragnących zasiąść na polskim tronie oraz koronacyjny, na którym nowy król zaprzysięgał prawa i przywileje.

Największe sukcesy w rywalizacji z magnaterią osiągnęła szlachta średnia w 2 połowie XVI wieku **Największe osiągnięcia ruchu egzekucyjnego** to uchwały sejmów z lat 1562 – 1569 (panowanie Zygmunta II Augusta). Uchwalono wówczas:

- egzekucję dóbr królewskich – magnateria musiała zwrócić nieprawnie dzierżawione królewszczyzny (majątki króla)
- nakazano lustrację królewszczyzn – oszacowanie dóbr królewskich, ich dochodów
- utworzono wojsko kwarciane – ¼ dochodów przeznaczono na utrzymanie stałego wojska
- zakaz łączenia urzędów państwowych jednym ręką
- nałożono podatki na duchowieństwo w nadzwyczajnych przypadkach
- ujednotwiono miary i wagi w państwie
- utworzono Trybunał Koronny jako najwyższej instancję sądową (1578)

Egzekucja dóbr to wyegzekwowanie praw do królewszczyzn, sprawdzenie (lustracja) czy dana osoba dzierżawi królewszczyzny zgodnie z prawem czy dzierżawi je bezprawnie.

Królewszczyzny – dobra ziemskie należące do króla, które często oddawano w dzierżawę.